

Grzegorz Brzozowski
MISH/ IS
Rok 2004/2005

*„Nie ma przerwy
w ciągłości historii mistyki”
Mircea Eliade*

„Szamanizm i archaiczne techniki ekstazy” Mircea Eliade

Metodologia i źródła postawy badawczej Eliadego (ze wstępu Krzysztofa Kocjana)

Inspiracji dla teorii Eliadego, które nadały kierunek jego badaniom, można szukać wśród:

- buntu wobec historycyzmu – nurtu ideologicznego zakładającego, iż człowiek współczesny uznaje swój byt za zjawisko czysto historyczne, mające miejsce w zdesakralizowanym świecie; według Eliadego wiara w ontologiczną rzeczywistość historii jest iluzją, której efektem jest ostateczne zagubienie się człowieka we współczesnym świecie. Na gruncie czystej metody historycznej nie można wyjaśnić doświadczenia religijnego.

-reakcji na kryzys kultury XX wieku, ujmowany przez Eliadego jako kryzys religijny; wiąże się z tym postulat demystyfikacji na pozór świeckich uniwersów ideologicznych (np. marksizmu, freudyzmu) i ukazania ich związków z sacrum.

Sacrum według Eliadego:

- Jest to coś, co niezaprzeczalnie istnieje w świecie, bez czego ludzki duch nie potrafi funkcjonować

- Istnieje na dwóch płaszczyznach: ogólnoludzkiej (pradoświadczenie, w nieznanym momencie historii zadecydowało o wyodrębnieniu się gatunku ludzkiego) oraz indywidualnego (np. jako pojmowania swych cierpień w łączności z cierpieniami Chrystusa)

- Badanie sacrum jako elementu świadomości, nie etapu historii: warto zauważyć, iż ujęcie takie zbliża Eliadego z Jungiem, który ujmował doświadczenie religijne nie tyle jako zakorzenione w rzeczywistości obiektywnej, lecz czerpiące z subiektywności (zwłaszcza zaś oddającej nieuświadomione konflikty i spory). Wiąże się z tym także u Eliadego postulat łączenia metod historycznych z psychologicznym, socjologicznymi

- Religia stanowi jedynie niedoskonałe określenie sacrum; zawsze się do niego odnosi, odpowiadając na egzystencjalne pytania człowieka; może przejawiać się w niewyczerpanej różnorodności zjawisk religijnych ich ekspresji, (np. niekoniecznie implikuje wiarę w Boga); pod tą różnorodnością zawsze jednak ukryta jest duchowa jedność ludzkości. **Fakty religijne** nigdy nie są zupełnie nowe, w historii religii nie ma zjawisk oryginalnych; fakty religijne zawsze w jakimś stopniu nawiązują do pradoświadczeń kształtujących ludzką duchowość u zarania jej rozwoju („mit wiecznego początku”)

- Rządzone jest zasadami swoistej dialektyki; nieskończony szereg archetypów powtarza się, hierofancie nakładają się na siebie, możliwa jest wszelka odwracalność form (np. złudny jest „ciąg rozwojowy” totemizm – monoteizm); pełne objawienie sacrum może

nastąpić w dowolnej chwili, ale walczy przy tym z siłami historii, które ograniczają pełnię tego objawienia

- Jego rdzeniem jest zawsze mistyka

Szamanizm:

- w ujęciu psychologicznym jawi się jako przejaw psychiki w stadium kryzysu (jak choroba epileptoidalna); ujawnia się przez doświadczenie radykalnego rozdarcia sacrum-profanum, przez doświadczenie kryzysu egzystencjalnego

- w ujęciu socjologicznym bada się prestiż szamanów, ich związki z polityką

- ujęcie historyczne musi obejmować wszelakie informacje, zbierane między innymi we współpracy z etnologią; musi poszukiwać głębokiego sensu religii, opierając się na metodzie porównawczej i świadomości, że sama historia nie wyczerpuje sensu faktu religijnego

- sensu stricte występuje w Azji Środkowej (integruje elementy rozproszone w innych odmianach szamanizmu). Ludy Syberii Środkowej wyróżniają się nomadycznym trybem życia, patriarchalną strukturą społeczeństwa, religijnie zaś – obecnością w panteonie postaci niebiańskiego boga, nieznaczną zaś rolą bogiń

Szaman to mistyk, poeta, przewodnik dusz, mag, znachor, (uzdrowiciel). To mistrz ekstazy, specjalista od transu, w którym jego dusza opuszcza ciało i może udać się zarówno do nieba, jak i piekła. Jednak nie jest to zwykły ekstazyk, jego doświadczenia nie są też tylko religijne; są one mistyczne, niedostępne dla pozostałych wyznawców, dotykające władzy nad duszą. Szamani wyróżniają się zdolnością do koncentracji, ale i przymiotami towarzyskimi oraz wyrafinowanym językiem (zasób ich słownictwa nierzadko trzykrotnie przewyższa liczbę słów przeciętnie używanych). Czasami jest agresywny (motywnie walki szamanów). Współcześnie szamani doświadczają upadku swych mocy; o ile niegdyś rywalizowali i obcowali bezpośrednio z bogami (w niektórych mitach powstają nawet bez ich pomocy), dziś muszą korzystać z pomocy pośredników i narkotyków. Szamani dzielą się na białych – składających ofiary bogom, biernych (pierwszy szaman był biały) i czarnych – mających związek ze złymi duchami, często gniewnych i aktywnych. Szamanki są zawsze czarne, istnieją też szamani czarno-biali.

Inicjacja szamańska

- Pojawienie się nowych szamanów może zajść w wyniku trzech procesów (kolejność według malejącego prestiżu powstających w ten sposób szamanów): spontanicznego powołania, odziedziczenia funkcji, z decyzji własnej lub innych

- Kandydat na szamana jest zazwyczaj nerwowy, podatny na epilepsję, w pewnym momencie zaczyna doświadczać wizji, izolować się; to neurotyk. Może doświadczyć snu o diable lub zmarłym szamanie. Zaczynają męczyć go duchy, budzi się, płacze, miewa prorocze wizje, traci przytomność, łatwo przechodzi od melancholii do podekscytowania. Przełomem dlań może być także naznaczenie przez uderzenie meteorytem czy piorunem. Zawsze jest to osoba przejawiająca jakieś objawy psychicznej choroby; psychopatologia tłumaczy ją niekiedy (np. w przypadku Eskimosów) przez „arktyczną histerię” (brak witamin, pustynna

samotność, niedoświetlenie w rejonach subarktycznych może powodować trans kataleptyczny).

Nie znaczy to wszakże, iż każdy chory psychicznie to szaman. Zwykły chory to „małpi mistyk”, szaman wyróżnia to, iż sam się ze swej choroby potrafi wyleczyć. Czasami choroba polega na stopniowych zmianach zachowania (coraz częstszych samotnych spacerach, atakach, proroczych snach), czasem ma postać nagłego ataku.

- Pouczenie młodego szamana odbywa się na drodze ekstazy (przez sny, transe) lub poprzez kontakt z tradycją za pośrednictwem pouczenia przez doświadczonego szamana)

- Osiągnięcie mocy szamańskich polega na spotkaniu z istotą boską lub półboską we śnie czy chorobie. Często stan chorobowy adepta z biega się z czasem jego dojrzewania płciowego. Sztemberg opisuje motyw duchów o nazwie „abasy”, które przychodzą do młodych ludzi, usypiają ich i spółkują z nimi, przez co ci, co tego doświadczyli, tracą już zainteresowanie dla ziemskich związków. Ważnym elementem jest jednak nie tyle akt seksualny, co podróż do nieba, obcowanie z istotą boską. Istoty żeńskie pomagają tylko osiągnąć adeptom nieskazitelność i pomyślnie przejść próby inicjacji (podobny motyw pojawia się w doświadczeniach Gilgamesza czy Odyseusza). Czasami kobiety przeszkadzają szamanom, próbują zatrzymać ich w niebie, oderwać od społeczeństwa, nie pozwolić na dalszy rozwój.

- Ceremonie i doświadczenia inicjacyjne zawsze postępują według schematu: cierpienie – śmierć – zmartwychwstanie.

*Charakterystyczny jest motyw choroby jako pokawałkowania ciała adepta przez ptaka, żelaznego diabła, starszych szamanów, zwierzęta, totemicznych herosów bądź przez samych siebie (zdzieranie sobie skóry, wyrywanie oczu i nosa, przebijanie ciała i śmierć pod wpływem soku tytoniowego)

* Następnie pojawia się motyw operacji na rozdartym ciele adepta, jego przemiany przez wprowadzenie doń górskich kryształów), pouczenia przez starego szamana

* Pojawia się również doświadczenie wewnętrznego światła (wspominanego przez Tybetańską Księgę Zmarłych czy Upaniszady)

* ważna jest rola mistrza – szamana, który prowadzi inicjację ekstatyczną; adept musi opowiedzieć mu historię swej choroby (u Tunguzów); bywa przezeń także zabierany w ekstatyczną podróż (adept zostaje w tym celu pomniejszony, włożony do torby)

* ostatecznie następuje powrót do stanu przytomności; w ten sposób znachorzy odtwarzają to, co było doświadczeniem pierwszych ludzi (przejście do nieba, powrót na ziemię)

Działalność szamanów

Główną funkcją szamana – przewodnika dusz posiadającego zdolność wstępowania do nieba i piekła, jest **magiczne uzdrawianie**. Choroba jawi się bowiem jako porwanie duszy lub wnikięcia do niej czegoś, co ją opętało. Szaman wyrusza do krainy Umarłych by znaleźć duszę, która nie chce wrócić; często najpierw wypuszcza strzałę z nicią, następnie dosiada konia i przeprowadza egzorcyzmy (szaman relacjonuje swą podróż śpiewem, często pod wpływem grzybów halucynogennych). W krainie piekieł często obserwuje odwrócony porządek ziemski. Po uwolnieniu duszy od władzy złych duchów szaman często wstępuje do nieba, by przywrócić swą równowagę duchową. Partycypacja w naturze złych duchów, która daje szamanowi władzę nad nimi i zdolność opuszczania swego ciała czyni go jednocześnie słabym i podatnym na przez nie opętanie.

Źródłem mocy szamanów może być każda istota duchowa, każde zwierzę (stające się swoistym sobowtórem, alter-ego szamana, którego dar prorokowania związany jest ze

znajomością języka natury). Według Eliadego człowiek pierwotny może identyfikować źródło sacrum gdziekolwiek w Kosmosie. Stosunek szamana do sacrum nie musi być wszakże pełen akceptacji; czasami jest on na tyle ambiwalentny, że szaman przyjmuje swe powołanie dopiero wobec ryzyka śmierci w przypadku jego odrzucenia.

Strój szamana jest symboliczny, stanowi swoistą hierofanię, objawienie religijnej kosmografii; to mikrokosmos różniący się od przestrzeni świeckiej. Jego elementami mogą być : kaftan futrzany, metalowe figurki, kołpaki, drewniana laska, wstążki (symbolizujące węże), łuk ze strzałami. Elementem wyposażenia szamana bywa też miedziane zwierciadło (zbiornik na duszę nieboszczyka, pozwalający też obserwować świat.), maski (służące zespoleniu duszy ze światem duchów) oraz bęben (mający ustanawiać łączność Nieba z Ziemią za pośrednictwem Drzewa Świata, z którego gałęzi powstał) Charakterystyczny jest symbolizm:

- ornitologiczny – strój tworzy nowe, ptasie, magiczne ciało szamana; służą temu pióra, but-łapa, ptasi szkielet z żelaza, skrzydła na ramionach
- szkieletu – tworzony przez elementy z żelaza, kości (jako magiczne źródło życia) ; charakterystyczny jest motyw odrodzenia się zwierząt z kości (jako motyw. M.in. kozła Thora, wizji Ezechiela, tańca szkieletów)

Szamańska kosmologia

Talentem szamana jest **zdolność przekraczania poziomów**; zaznacza się ona w motywie osi przechodzącej przez trzy światy, stanowiącej świętą przestrzeń, filar świata. Odtwarza się ona w mikrokosmosie jako filar namiotu (w ten sposób każda przed nim czynność przenoszona jest do środka świata; każdy dom ma otwierać tę samą możliwość wniebowstąpienia). Jej znakiem jest motyw

- **góry kosmicznej**, u szczytu której siedzi Baj Ulgen (powraca jako motyw golgoty, Zikkuratu, góry Tabor)
- **drzewa świata** – mającego stanowić pępek ziemi; pojawia się ono po stadium pierwotnego dualizmu kosmologicznego: stworzenie świata miało polegać na starciu się dwóch bóstw, których konflikt trwa nadal i niszczy drzewo, to jednak ma zdolność odradzania wciąż na nowo. Łączy trzy sfery kosmiczne, stając się znakiem swoistej jedności świata.

Mity i symbole szamańskie:

- **Pies** – pojawia często w piekle, jako motyw pogrzebowy; czasami przeobraża się w wilka
- **Koń**-to zwierzę pogrzebowe, przewodnik dusz, wiodący jeźdźca do ekstazy. Zdarza się ,że media doznają wrażenia, iż niosą na plecach niewidzialnego konia. Charakterystyczny jest koń ośmionogi, bezgłowy.
- **Kowale** – jako władcy ognia posiadają moc uzdrawiania i prorokowania, są obiektem ataków ze strony złych duchów, czasami stają w szranki z szamanami. Ich funkcje, podobnie jak szamańskie, są dziedziczne.
- **Magiczne ciepło wewnętrzne** – to posiadanie przez szamanów ducha ognia, jego wrażenie może być wzmagane przez jedzenie ostrych potraw, przebywanie w łaźni, używanie narkotyków (co jest jednak symptomem upadku techniki szamańskiej); związane jest z motywem „tapas” w Rygwedzie; Pradžapati miał stworzyć świat przez magiczne pocenie się

- **Magiczny lot** – to wyraz ekstazy i autonomii duszy, zdolności przywracanej ludziom przez śmierć; przejawia się w koncepcjach duszy jako ptaka bądź wiedzionej przez ptaka do raju, w ornitomorficznych znakach stroju. Na Drzewie świata mają zasiadać dwa ptaki. Motyw ten powtarza się w Egipskiej Księdze umarłych, na reliefach w Lascaux, w motywach lewitacji świętych w tradycjach chrześcijańskich i islamskich (postać św Józefa z Kopertynu)

- **Most** – to znak przemiany podczas ekstazy, łącznik między ziemią a niebem. Pojawia się przy przejściu jednostek do śmierci, często wraca jako motyw „wąskiej bramy” przy inicjacjach, stanowi on wtedy próbę dla czystych duchów; most przejdą osoby lekkie – czyli inteligentne, mądre. Symbol budowy mostu pojawia się w tradycjach chrześcijańskich, japońskich, bramińskich, islamskich. Czasami przybiera postać wyzwania tworzego przez „sytuację beznadziejną” (np. dotarcia tam, gdzie spotyka się noc z dniem). Wyraża się tym samym stawiane adeptom szamańskim wyzwanie usunięcia biegunowości ze świata w celu dotarcia do ostatecznej rzeczywistości.

- **Drabina**, Droga Zmarłych, motyw wstępowania - pojawia się w Egipskiej Księdze umarłych, śnie biblijnego Jakuba, wizjach Mahometa., Mistyce islamskiej (7 stopni do Pana), indyjskiej alchemii, wspinaczce na górę Karmel u św Jana od Krzyża, wizji Dantego. Wyraża ideę łączności Nieba z Ziemią przez fizyczny środek, po którym wstępować może szaman, a zstępować bóstwo. To wariant Drzewa Świata, Axis Mundi.

Epilog

Szamanizm kontynuuje tradycje mistyczne obecne w innych religiach; „Nie ma przerwy w ciągłości historii mistyki”, jak zauważa Eliade. Funkcje szamana są wielorakie

- służy zwiększeniu integralności wspólnoty
- walczy ze Złem, służy zażegnaniu niepokoju metafizycznego u ludzi, którzy zaczynają wierzyć ,iż istnieje ich obrońca – specjalista od sacrum (to „pocieszająca pewność, że członek wspólnoty widzi to, co zakryte i niewidzialne”)
- swymi opowieściami stymuluje wyobraźnię, zachęca do wykazywania się odwagą, stymuluje do działania; działy się swą przedekstazy euforią, stanowiącą źródło poezji (jako akt doskonałej wolności duchowej i odnowienia języka)